

Edward Nowak

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

RACHUNKOWOŚĆ JAKO ŹRÓDŁO INFORMACJI NA POTRZEBY ZARZĄDZANIA RYZYKIEM PRZEDSIĘBIORSTWA

1. Wstęp

Nie ma takiej działalności gospodarczej, która nie byłaby związana z podejmowaniem ryzyka. Każde bowiem zaangażowanie środków w przedsięwzięcie gospodarcze jest narażone na wystąpienie ryzyka jego niepowodzenia. Jest tak dlatego, że prowadzenie działalności wymaga ciągłego podejmowania decyzji dotyczących przyszłości, a to opiera się na przewidywaniach co do możliwego ukształtowania się różnych czynników. W momencie podejmowania decyzji nigdy nie ma pewności, jak ukształtują się przyszłe warunki prowadzenia działalności. To wszystko powoduje, że szanse osiągnięcia określonych rezultatów działalności są różne, a osiągnięte rezultaty zazwyczaj odbiegają od założonych.

Ryzyko towarzyszy nieodłącznie wszystkim procesom podejmowania działalności gospodarczej w formie przedsiębiorstw. Ryzykiem jest obciążone zaangażowanie w działalności przedsiębiorstw zarówno kapitałów, jak i zasobów majątkowych. Ryzyko jest związane także z oczekiwanymi wynikami, jakie mają być osiągnięte dzięki podejmowanej działalności. Przyszłe wyniki są niewątpliwie najbardziej niepewnym elementem rachunku efektywności działalności gospodarczej.

Skoro ryzyko jest nieodłącznie związane z działalnością gospodarczą, należy je kompleksowo uwzględnić w sterowaniu działalnością przedsiębiorstwa. Menedżerowie powinni systematycznie przeprowadzać analizę występującego ryzyka, oceniać na jaki jego typ jest narażona prowadzona działalność, identyfikować zagrożenie dla tej działalności oraz minimalizować negatywne skutki występującego ryzyka. Próba całkowitego wyeliminowania ryzyka oznaczałaby bowiem konieczność rezygnacji z podejmowania jakiegokolwiek działalności. Dla właściwego funkcjonowania przedsiębiorstwa należy skutecznie zarządzać ryzykiem. W procesie tym ważna jest identyfikacja wyników ryzyka działalności, ocena skali występującego ryzyka oraz zastosowanie odpowiednich sposobów zabezpieczenia przed występującym ryzy-

kiem. Aby to wszystko było możliwe, należy dysponować odpowiednimi informacjami na temat ryzyka działalności oraz wykorzystywać właściwe instrumenty umożliwiające ograniczenie jego negatywnych skutków. Ważną rolę w procesie zarządzania ryzykiem w przedsiębiorstwie może odegrać rachunkowość.

Roli rachunkowości jako systemu informacyjnego w zarządzaniu ryzykiem działalności przedsiębiorstwa jest poświęcony niniejszy artykuł. Szczególna uwaga zostanie w nim zwrócona na wykorzystanie informacji z rachunkowości w ocenie skali ryzyka oraz na stosowane w rachunkowości sposoby zabezpieczania przed ryzykiem działalności.

2. Istota i problemy zarządzania ryzykiem przedsiębiorstwa

Zarządzanie ryzykiem obejmuje różne działania i instrumenty umożliwiające funkcjonowanie przedsiębiorstwa w warunkach występującego ryzyka oraz podejmowanie trafnych decyzji uwzględniających ryzyko działalności.

Zarządzanie ryzykiem jest coraz częściej uznawane za jeden z kluczowych czynników rynkowego sukcesu przedsiębiorstwa. Skuteczne zarządzanie ryzykiem umożliwia bowiem rozpoznanie czynników ryzyka prowadzonej działalności, a dzięki ich znajomości odpowiednio wczesne przystosowanie się do działania zapobiegającego negatywnym skutkom występującego ryzyka i zminimalizowanie stopnia oddziaływania ryzyka na rezultaty działalności.

Zarządzanie ryzykiem jest różnie definiowane. Według Oficjalnej Terminologii CIMA (Chartered Institute of Management Accountants) zarządzanie ryzykiem jest procesem rozpoznawania oraz panowania nad ryzykiem, na jakie przedsiębiorstwo jest nieuchronnie narażone w dążeniu do osiągnięcia jego celów działalności [CIMA... 2005].

Inną definicję zarządzania ryzykiem sformułował Institute of Risk Management. Według niej, zarządzanie ryzykiem jest procesem, poprzez który organizacje w metodyczny sposób stawiają czoła ryzyku pojawiającemu się w związku z podejmowanymi działaniami, którego celem jest osiągnięcie założonych korzyści w ramach każdego działania oraz w przekroju portfela wszystkich działań [*Risk...* 2002].

Komitet COSO zdefiniował zarządzanie ryzykiem przedsiębiorstwa jako proces realizowany przez członków zarządu, menedżerów i innych pracowników, stosowany przy ustalaniu strategii przedsiębiorstwa oraz w przekroju przedsięwzięć. Proces ten jest zaprojektowany w celu identyfikacji potencjalnych zdarzeń, które mogą wpływać na jednostkę, oraz zarządzania ryzykiem tak, aby zawierało się ono w ramach skłonności do ryzyka danego przedsiębiorstwa. Zarządzanie ryzykiem przedsiębiorstwa powinno zapewniać odpowiednie zabezpieczenie działalności przedsiębiorstwa z punktu widzenia osiągnięcia jego celów [*Enterprise...* 2004].

Podejście do zarządzania ryzykiem przedsiębiorstwa zawarte w tej definicji jest ukierunkowane na zrównoważenie zarządzania ryzykiem ze strategią przedsiębiorstwa oraz osadza kulturę zarządzania ryzykiem w bieżące działania przedsiębior-

stwa. Obejmuje ono całą organizację i ukazuje ryzyko bardziej jako możliwości, które mogą być wykorzystane, niż niebezpieczeństwa, których należy unikać. Na ogół istnieje zgodność wśród profesjonalnych specjalistów ds. zarządzania ryzykiem, że przyszłość zarządzania ryzykiem będzie wymagać wprowadzenia zmian w podejściu do ryzyka organizacji tak, aby było ono traktowane jako normalny element procesu zarządzania [Collier 2007, s. 11].

Zarządzanie ryzykiem przedsiębiorstwa powinno być przeto ściśle związane z procesem zarządzania przedsiębiorstwem. Obejmuje ono zespół odpowiednio zaprojektowanych działań i instrumentów, systematycznie podejmowanych w reakcji na pojawiające się ryzyko. Głównym celem zarządzania ryzykiem przedsiębiorstwa jest osiągnięcie akceptowanego przez zarząd poziomu ryzyka [Jajuga 2007, s. 140].

Tabela 1. Najczęściej popełniane błędy w zarządzaniu ryzykiem przedsiębiorstwa

Lp.	Rodzaj błędu	Konsekwencje
1	Zarządzanie ryzykiem w oderwaniu od strategii	Konstrukcja listy rodzajów ryzyka i problemy z określeniem tych, które znacznie wpływają na wartość firmy
2	Zapewnianie o istniejącej strukturze organizacyjnej oraz o procedurach zarządczych	Dublowanie funkcji, nieefektywne wykorzystanie zasobów, problemy z przepływem informacji i z komunikowaniem
3	Koncentracja na formalnej stronie zarządzania ryzykiem, a nie na jego celach	Brak oczekiwanych efektów spowodowany nieprawidłowym zdefiniowaniem najistotniejszych rodzajów ryzyka
4	Niewłaściwe definicje ryzyka oraz brak analizy relacji między nimi	Trudności w ocenie wagi ryzyka oraz w określeniu i wdrażaniu właściwych odpowiedzi na nie, co wpływa ujemnie na efekty całego procesu zarządzania ryzykiem
5	Niewykorzystanie wiedzy z zewnątrz i pomijanie rodzajów ryzyka, których firma nie jest świadoma	Brak zrozumienia w wypadku rodzajów ryzyka, o których firma nie ma informacji, co uniemożliwia przygotowanie się do reagowania na nie
6	Niewłaściwe wykorzystanie ludzi, sił i środków	Nieefektywne monitorowanie procesu zarządzania ryzykiem oraz niedoceniające jego znaczenia przez pracowników firmy
7	Skupienie się (do przesady) na jednym ryzyku lub kilku rodzajach ryzyka	Koncentrowanie się tylko na znanych rodzajach ryzyka oraz przenoszenie struktury organizacyjnej firmy na zakres zarządzania
8	Opieranie oceny ryzyka na doświadczeniach historycznych	Niebezpieczeństwo poniesienia ryzyka przyszłego oraz niewłaściwej oceny jego znaczenia
9	Wąskie rozumienie metod zarządzania ryzykiem	Niewykorzystanie możliwości panowania nad ryzykiem poprzez działania wyprzedzające, kontrole prewencyjne i zabezpieczające przed ryzykiem
10	Brak ciągłego i systematycznego podejścia do zarządzania ryzykiem	Narażenie przedsiębiorstwa na ryzyko przyszłe i nieświadomione

Źródło: [10 najczęściej... 2006].

Obydwie zaprezentowane definicje traktują zarządzanie ryzykiem jako pewien proces. Obejmuje on cztery podstawowe elementy:

- identyfikację ryzyka,
- pomiar ryzyka,
- reagowanie na ryzyko,
- raportowanie ryzyka.

Realizacja tego procesu powinna przyczynić się do wyeliminowania niekorzystnych odchyień od założonych rezultatów działalności przedsiębiorstwa. W tym celu przedsiębiorstwo powinno podejmować działania ukierunkowane na minimalizację finansowych skutków zagrożeń dla funkcjonowania przedsiębiorstwa.

Zarządzanie ryzykiem przedsiębiorstwa jest procesem, który musi być monitorowany i oceniany z punktu widzenia jego skuteczności. Rezultatem tego powinno być zidentyfikowanie słabych punktów procesu zarządzania ryzykiem przedsiębiorstwa oraz wykrycie ewentualnych błędów popełnianych podczas realizacji tego procesu.

Najczęściej popełniane błędy w realizacji procesu zarządzania ryzykiem przedsiębiorstwa zaprezentowano w tab. 1. W tabeli tej są także przytoczone konsekwencje tych błędów.

Zarządzanie ryzykiem przedsiębiorstwa nie jest procesem, który raz zaprojektowany jest stosowany stale w takim samym kształcie. Wymaga ono podejmowania działań zmierzających do poprawy samego procesu zarządzania ryzykiem. Dotyczy to zarówno reagowania na niedostatki zarządzania ryzykiem w trakcie prowadzenia działalności, jak również doskonalenia stosowanych przez przedsiębiorstwo instrumentów. Aby to było możliwe, należy dysponować informacjami niezbędnymi do podejmowania decyzji w tym zakresie. Ważna rola przypada tu informacjom generowanym w systemie rachunkowości.

3. Rola informacji z rachunkowości w zarządzaniu ryzykiem przedsiębiorstwa

Jednym z zadań zarządzania ryzykiem przedsiębiorstwa jest ułatwienie zarządowi odpowiedzi na pytanie, czy cele przedsiębiorstwa zostaną osiągnięte oraz jakie zagrożenia celów mogą w tym przeszkodzić. Świadomość ryzyka towarzyszącego działalności przedsiębiorstwa zmusza menedżerów do podejmowania odpowiednich działań mających na celu ograniczenie jego wpływu na rezultaty działalności do możliwego do zaakceptowania przez zarząd poziomu. Dla określenia tych działań ważne jest odpowiednio wczesne rozpoznanie zagrożeń dla osiągnięcia wytyczonych celów. Ryzyko występujące w funkcjonowaniu przedsiębiorstwa zakłóca bowiem osiągnięcie oczekiwanych rezultatów działalności i powoduje powstawanie odchyień wartości zrealizowanych od założonych.

Osiągnięcie celów zarządzania ryzykiem przedsiębiorstwa wymaga posiadania odpowiednich informacji wspomagających ten proces. Ważnym źródłem informacji jest tu niewątpliwie rachunkowość, której zadaniem jest przetwarzanie danych i do-

starczanie informacji ukazujących rezultaty działalności jednostki gospodarczej. Podstawowym nośnikiem informacji na ten temat jest obligatoryjnie sporządzone sprawozdanie finansowe. Informacje generowane w systemie rachunkowości i prezentowane w sprawozdaniu finansowym umożliwiają dokładniejsze ustalenie sytuacji majątkowej, sytuacji finansowej oraz wyników finansowych i przepływów pieniężnych. Jest to zgodne z koncepcją wiernego i rzetelnego obrazu, która jest uważana za nadrzędną zasadę rachunkowości. Innymi zasadami rachunkowości szczególnie ważnymi dla ograniczenia ryzyka działalności przedsiębiorstwa są zasada kontynuacji działalności oraz zasada ostrożności.

Wykazanie w sprawozdaniu finansowym informacji dotyczących ryzyka działalności przedsiębiorstwa zalecają Międzynarodowe Standardy Sprawozdawczości Finansowej (MSSF). W założeniach koncepcyjnych sporządzania i prezentacji sprawozdań finansowych zgodnie z MSSF w paragrafie 21 postanowiono, że informacja dodatkowa i zestawienia uzupełniające mogą ujawniać pewne informacje dotyczące ryzyka i niepewności mających wpływ na jednostkę gospodarczą oraz na ujęte w bilansie zasoby i ciężące na jednostce obowiązki [Międzynarodowe... 2007, s. 51-51].

Z kolei w Międzynarodowym Standardzie Rachunkowości nr 1 „Prezentacja sprawozdań finansowych” zaleca się ujawnienie w informacji dodatkowej danych o podstawowych przyczynach niepewności szacunków. W paragrafie 16 tego standardu postanowiono, że jednostka powinna ujawniać informacje o głównych założeniach dotyczących przyszłości oraz innych podstawowych przyczyn niepewności szacunków na dzień bilansowy, co do których istnieje znaczne ryzyko spowodowania istotnych korekt wartości bilansowych aktywów i zobowiązań w trakcie kolejnego roku obrotowego [Międzynarodowe... 2007, s. 436].

Również w ustawie o rachunkowości zobowiązuje się jednostki gospodarcze do prezentowania w sprawozdaniu finansowym informacji dotyczących ryzyka działalności. Informacje dotyczące zagrożeń i ryzyka związanego z przyszłą działalnością jednostki powinny być ujawniane w informacji dodatkowej oraz w sprawozdaniu z działalności jednostki.

We wprowadzeniu do sprawozdania finansowego (pkt 5) należy wskazać, czy sprawozdanie finansowe zostało sporządzone przy założeniu kontynuowania działalności gospodarczej przez jednostkę w dającej się przewidzieć przyszłości oraz czy nie istnieją okoliczności wskazujące na zagrożenie kontynuowania przez nią działalności.

Zgodnie z tym zapisem, jednostka jest zobowiązana do wyraźnego zadeklarowania swojej zdolności do kontynuowania działalności. Ustalając tę zdolność, powinna uwzględnić wszystkie informacje dotyczące dającej się przewidzieć przyszłości, co musi być poprzedzone szczegółową analizą stanu prawnego i ekonomiczno-finansowego. Jednostka może zakładać kontynuowanie działalności w przypadku występowania takich zagrożeń, jak toczące się przeciw niej procesy sądowe, niewypłacalność głównych odbiorców czy też zapowiedzi zaprzestania udzielania kredytów przez bank. Wówczas jednakże powinna przedstawić wyjaśnienia na ten temat.

W dodatkowych informacjach i objaśnieniach do sprawozdania finansowego (pkt 8) należy, w przypadku występowania niepewności co do możliwości kontynuowania działalności, przedstawić opis tych niepewności oraz stwierdzenie, że taka niepewność występuje. Ponadto należy wskazać, czy sprawozdanie finansowe zawiera korekty z tym związane. Informacja powinna zawierać również opis podejmowanych bądź planowanych przez jednostkę działań mających na celu eliminację niepewności. Zgodnie z tym zapisem szerszego rozwinięcia wymagają przesłanki stwarzające powyższe zagrożenie dla możliwości kontynuowania działalności przez jednostkę oraz czynności podjęte lub w toku działania, służące zapobieżeniu skutkom, które może spowodować wystąpienie takich zagrożeń w przyszłości. Dodatkowo (pkt 9) należy ujawnić wszystkie informacje, które mogłyby w istotny sposób wpłynąć na ocenę sytuacji majątkowej, finansowej oraz wyniku finansowego jednostki. Nie wszystkie bowiem zdarzenia dotyczące działalności jednostki znajdują swoje wartościowe odzwierciedlenie w poszczególnych elementach sprawozdania finansowego. Chodzi tu zwłaszcza o takie zdarzenia, które mogą w istotny sposób wpłynąć na ocenę przyszłej sytuacji finansowej i majątkowej jednostki.

Zgodnie z art. 49 ust. 2 ustawy o rachunkowości sprawozdanie z działalności jednostki powinno obejmować istotne informacje o jej sytuacji majątkowej i sytuacji finansowej, w tym ocenę uzyskiwanych efektów oraz wskazanie czynników ryzyka i opis zagrożeń. Przede wszystkim sprawozdanie to powinno ujawnić informacje m.in. o:

1. Zdarzeniach istotnie wpływających na działalność jednostki, jakie nastąpiły w roku obrotowym, a także po jego zakończeniu, do dnia zatwierdzenia sprawozdania finansowego.
2. Przewidywanym rozwoju jednostki.
3. Ważniejszych osiągnięciach w dziedzinie badań i rozwoju.
4. Aktualnej i przewidywanej sytuacji finansowej.
5. Instrumentach finansowych w zakresie:
 - a) ryzyka: zmiany cen, kredytowego, istotnych zakłóceń przepływów środków pieniężnych oraz utraty płynności finansowej, na jakie narażona jest jednostka,
 - b) przyjętych przez jednostkę celów i metod zarządzania ryzykiem finansowym, łącznie z metodami zabezpieczenia istotnych rodzajów planowanych transakcji, dla których stosowana jest rachunkowość zabezpieczeń.

W systemie rachunkowości jest stosowanych wiele rozwiązań, których celem jest ograniczenie ujemnych skutków ryzyka działalności oraz zabezpieczenie jednostki gospodarczej przed potencjalnym ryzykiem. Do instrumentów takich należy zaliczyć tworzone w jednostkach rezerwy, które stanowią rodzaj zabezpieczenia przed przewidywanymi w przyszłości negatywnymi skutkami prowadzonej działalności. Przy tym tworzenie rezerw w rachunkowości jest ważnym instrumentem polityki bilansowej przedsiębiorstwa.

W rachunkowości występuje możliwość tworzenia różnorodnych rezerw. Biorąc pod uwagę ujmowanie skutków finansowych rezerw w bilansie, wyróżnia się [Gmytrasiewicz 2003]:

- I. Rezerwy bilansowe, których skutki finansowe są ujmowane w bilansie jednostki gospodarczej, w ramach których istnieją:
 1. Rezerwy na zobowiązania, do których zalicza się:
 - rezerwy na odroczone podatki dochodowe,
 - rezerwy na restrukturyzację działalności,
 - rezerwy na inne zobowiązania.
 2. Rezerwy kapitałowe, do których zalicza się:
 - kapitał zapasowy,
 - kapitały rezerwowe,
 - zysk lat ubiegłych,
 - zysk bieżącego roku obrotowego.
- II. Rezerwy niebilansowe, których skutki finansowe nie są ujawniane w bilansie jednostki gospodarczej, w ramach których wyróżnia się:
 1. Korekty wartości aktywów trwałych:
 - wartości niematerialnych i prawnych,
 - środków trwałych,
 - należności długoterminowych,
 - inwestycji długoterminowych,
 - innych aktywów długoterminowych.
 2. Korekty wartości aktywów obrotowych:
 - zapasów,
 - należności krótkoterminowych,
 - inwestycji krótkoterminowych,
 - rozliczeń międzyokresowych kosztów.

Wielkość utraconych rezerw świadczy o stopniu zabezpieczenia finansowego jednostki gospodarczej przed ryzykiem działalności. Można to ocenić za pomocą współczynnika bezpieczeństwa finansowego przedsiębiorstwa w postaci:

$$W = \frac{R}{P},$$

gdzie: W – współczynnik bezpieczeństwa finansowego,
 R – wielkość rezerw,
 P – kwota pasywów.

Im większe wartości przyjmuje ten współczynnik, tym większe jest finansowe zabezpieczenie działalności przedsiębiorstwa i tym mniejsze ryzyko działalności. Wyższe wartości tego współczynnika świadczą także o większej ostrożności w polityce finansowej przedsiębiorstwa.

4. Zakończenie

Zarządzanie ryzykiem działalności przedsiębiorstwa jest procesem, którego realizacja powinna przyczynić się do zwiększenia osiąganych wyników oraz poprawy sytuacji majątkowej i finansowej jednostki gospodarczej. Przy czym zarządzanie ryzykiem w przedsiębiorstwie jest skuteczne wtedy, gdy ryzyko może być skwantyfikowane. Aby to było możliwe, należy dysponować odpowiednimi informacjami, które opisują rezultaty działalności jednostki gospodarczej i wyrażają w sposób wymierny czynniki ryzyka towarzyszące funkcjonowaniu przedsiębiorstwa.

Źródłem wiarygodnych informacji na potrzeby zarządzania ryzykiem przedsiębiorstwa jest niewątpliwie system rachunkowości. Ważne jest to, że współczesna rachunkowość jest ukierunkowana na generowanie informacji nie tylko o charakterze retrospektywnym, dotyczących przeszłości, ale także informacji prospektywnych, dotyczących przyszłości. W ten sposób rachunkowość stwarza warunki do dokonania szacunków przyszłych rezultatów działalności gospodarczej, która będzie przebiegać w warunkach ryzyka. Ponadto wymóg ujmowania skutków ryzyka w systemie rachunkowości oraz ujawniania informacji o ryzyku w sprawozdaniu finansowym przyczynia się w znacznym stopniu do uregulowania osiąganych wyników i zwiększenia trafności oceny sytuacji majątkowej i finansowej jednostki gospodarczej.

Literatura

- [1] *10 najczęściej popełnianych błędów w zarządzaniu ryzykiem*, „Zarządzanie Ryzykiem”, Harvard Business Review, Ernst and Young, Warszawa 2006.
- [2] *CIMA Official Terminology*, Chartered Institute of Management Accountants, Oxford 2005.
- [3] Collier P.M., Berry A.J., Burke G.T., *Risk and Management Accounting*, CIMA, Oxford 2007.
- [4] *Enterprise Risk Management Framework*, Committee of Sponsoring Organizations of the Tread way Commission (COSO), London 2003.
- [5] *Enterprise Risk Management-Integrated Framework*, Committee of Sponsoring Organizations of the Tread way Commission (COSO), London 2004.
- [6] Gmytrasiewicz M., *Dylematy kwalifikacji rezerw*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu nr 992, AE, Wrocław 2003.
- [7] Jajuga K., *Elementy nauki o finansach*, PWE, Warszawa 2007.
- [8] Międzynarodowe Standardy Sprawozdawczości Finansowej (MSSF), International Accounting Standards Board, London 2007.
- [9] Nowak E., *Rezerwy w rachunkowości jako instrument zabezpieczenia przed ryzykiem działalności*, [w:] *Zarządzanie finansami. Zarządzanie ryzykiem i kreowanie wartości*, red. D. Zarzecki, Uniwersytet Szczeciński, „Zeszyty Naukowe” 2007 nr 455.
- [10] *Risk Management Standard*, Institute of Risk Management, London 2002.

ACCOUNTING AS AN INFORMATION SOURCE FOR COMPANY RISK MANAGEMENT NEEDS

Summary

The paper discusses on information support for company risk management. The concept of company risk management inadequacy of practical solution has been depicted. The importance of accounting information in company risk management process was shown. Special attention has been given to the information about the risk which had been given in financial statements.